

UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Om humaniora og samfundsvidenskab konkurrens, konvergens eller hvad?

Bertilsson, Margareta

Published in:
Dansk Sociologi

Publication date:
2000

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Bertilsson, M. (2000). Om humaniora og samfundsvidenskab: konkurrens, konvergens eller hvad? *Dansk Sociologi*, 11(4), 7-25.

Margareta Bertilsson

Om humaniora og samfundsvidenskab: konkurrens, konvergens eller hvad?

Nu vid millennium skiftet kan det finnas anledning att fundera över några huvuddrag i humanioras och samhällsvetenskapens respektive utvecklingslinjer. Såväl humaniora som samhällsvetenskap är barn av det moderna vetenskapsprojektet och mellan dessa två övergripande forskningsstrategier finns ett stort antal konvergenslinjer, men det finns också konkurrens. I en tid när naturvetenskapen till följd av den snabba bio-tekniska utvecklingen genomgår dramatiska förändringar, kan det faktiskt finnas än större anledning att se på kulturvetenskapernas möjligheter och begränsningar att lösa de problem som ett kulturellt utvidgat natur-begrepp i vår samtid kan komma att kräva. Ty idag står vi vid randen av en helt ny värld där den gamla distinktionen mellan natur och kultur är på väg att upplösas: naturen kan modelleras som kultur!

Ingress

Professorn i idéhistoria vid Göteborgs universitet, Sven-Eric Liedman, ser i en av sina senare böcker, *Mellan det triviala och det outsägliga, Blad ur humaniora och samhällsvetenskapernas historia*, humaniora och samhällsvetenskap som två konkurrerande forskningstraditioner vilka utvecklas vid de nya Humboldtinspireerade universiteten under 1800-talet (1998:15)¹. Den vetenskapliga moderniseringsprocessen resulterar i uppkomsten av distinkta forskningsdiscipliner. Två övergripande kunskapsteoretiska processer, positivism och historicism, tävlar om utrymmet vid de filosofiska fakulteterna. Både positivism och historicism är breda beteckningar vilka jag skall redogöra för närmare nedan. Positivism och historicism kommer, ofta i en eller annan kombination, att utgöra själva grunden till det vi idag med gängse fakultetsindelning benämner *samfundsvidenskab* og *humaniora*. På det kunskaps-teoretiska planet betraktas idag dessa två kunskapsperspektiv som sinsemellan konkurrerande, men skall väl också ses i relation till varandra: de utgör varandras nödvändiga förutsättningar.

Åtskillnaden mellan samhällsvetenskap och humaniora, såsom den idag kan uppfattas, är dock av relativt sent datum. Liedman gör gällande att den för Sveriges vidkommande först kom till under 1960-talet i samband med omorganiseringen av det svenska universitetsväsendet: den filosofiska fakulteten sprängs då i två, den humanistiska och den samhällsvetenskapliga, och det ligger i dessa två fakulteters intresse att då utveckla två övergripande men konkurrerande forskningstraditioner. I Danmark, närmare bestämt vid Köbenhavns Universitet, har möjligen samhällsvetenskapen till följd av *statsvidenskabens* (nationalekonomi) starka ställning haft en annan dignitet som en del av *Det Rets-*

og Statsvidenskabelige Fakultet. Men spänningen mellan positivism och historicism har däremot fått fatala konsekvenser för den danska sociologins vidkommande. Som bl a flera kommentatorer har påpekat, nu senast min kollega Allan Madsen, blev den unga danska sociologin offer för två fakulteters strid i Köbenhavn på 60-talet: spaltningen mellan sociologi och kultursociologi torde bära vittnesbörd därom (Madsen 2000).

Utveckling och/eller lagbundenhet

Sett i ett längre historiskt perspektiv, är historismen (som i sin senare metodologiska form utvecklar historicism!) av betydligt äldre datum än positivismen, ja man skulle t o m kunna se 1800-talets stolta positivism som en speciell version av den historiska utvecklingslära som börjar bli mer allmänt förekommande under 1700-talet. Den nya heliocentriska världsbilden pockar på en helt annan tidsförståelse än den som kristendomens korta tidsperspektiv bjuder. Upptäckten av fossiler, ja, av främmande kulturer och språk, tvingar fram en helt ny form av utvecklingstänkande på alla kunskapsplan, fysiska såväl som psykiska. Den tyske filosofen Johan Gottfried von Herder (1744-1803) torde för humanvetenskapernas vidkommande vara den mest markante utvecklingsfilosofen. I *Idéen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784-1791), hans mest bekanta verk, pläderar han för att "föränderligheten" eller utvecklingen är det mest grundläggande i vår förståelse av verkligheten. Allt vara har, som i fallet människan själv, sin begynnelse, sin blomstring och sitt visnande (Liedman, s 21). Språket, dess ursprung och utveckling, skilda språkstammar, gement folkspråk (etnologins grund) får hos Herder en särställning. Filologin kan på denna grund också ses som en humanistisk ursprungsvetenskap.

I detta perspektiv är givetvis den tidiga samhällsvetenskapen ett barn av det historiska tänkandet. Att analysera samhällens uppgång och fall, som i fallet med det Romerska Riket, var en helt konsekvent utveckling av den organiska uppfattningen om tingens tillblivelse och upplösning. Den tidiga 1800-tals positivismen är i detta perspektiv blott en variant av det historiska tänkandet. Auguste Comtes stadietänkande, Karl Marxs dialektiska historieskrivning, Herbert Spencers organistiska samhällsskildring, vilken senare modifieras av Emile Durkheims holistiska variant är fullgoda exempel på hur utvecklingstänkandet konsolideras i fallet med den tidiga sociologin. Historicismen, som en metodologisk utlöpare till historismen, formuleras egentligen först under 1800-talets senare hälft, då främst i Tyskland som en konsekvens av striden mellan Carl Menger och Gustav Schmoller kring utformningen av den ekonomiska teorin och får senare följande bestämning:

Historicism is the belief that an adequate understanding of the nature of anything and an adequate assessment of its value are to be gained by considering it in terms of the place it occupied and the role it played within a process of development. (*Encyclopedia of Philosophy*, vol.4:24)

Den spänning mellan positivism och historicism som nu utvecklas är att se som en konsekvens av den vetenskapliga metodologins utveckling, i synnerhet statistiken. Bland sociologer verkar det vara allmänt vedertaget att med Auguste Comte (*Cours de philosophie positif*, 6 band, 1830 - 1842) se ett genombrott för positivismens anda. Men Auguste Comte var icke så lite påverkad av sin samtida belgiske kollega, statistikern Adolphe

Margareta
 Bertilsson
 Professor ved
 Sociologisk Institut,
 Københavns
 Universitet.
 E-post:
 Margareta.Bertilsson
 @sociology.ku.dk

Quetelet, vilken Comte enligt Liedman såg som en konkurrent (Liedman, s 70). Quetelets stora ambition var att tillämpa den statistiska sannolikhetskalkylen på studiet av människan, och det är Quetelet vi har att tacka för begreppet *l'homme moyen*, genomsnittsmänniskan (Liedman, s 69). Statistiken öppnar således en helt ny avenue inom humanvetenskapen: allting som vi tidigare trott vara ett resultat av människans fria vilja kan nu studeras i form av lagbundna processer. Comte intresserar sig inte nämnvärt för statistik (som Liedman säger så finns det mycket litet siffror i Comtes stora verk) men Quetelets inflytande gör sig dock gällande i det att också Comte strävar efter att övervinna denna oordning av fakta genom att söka det normala, det genomsnittliga, det typiska, det överallt förekommande. Det är nämligen där som regel- och därmed i sista hand också det lagbundna står att finna.

De lysande undantagen, de besynnerliga människorna och de sällsamma händelserna är för den som vill se de stora sammanhangen bara skymmande grannlåt,

menar Comte liksom Quetelet.”
(Liedman, s 71).

Striden mellan positivismen och historicismen, såsom den kommer att utvecklas under senare delen av 1800-talet och 1900-talets första decennier, är således först och främst metodologisk, men denna strid rymmer ett stort antal andra dimensioner, inte minst en moral-filosofisk. Den rena positivismen förnekar människans fria vilja; självmordet är icke längre ett utslag av individuell vilja utan, som vi känner det hos Durkheim, ett resultat av sociala krafter som verkar bak människans rygg. Historicismen utvecklas nu som en motreaktion mot de anstormande positivisterna, och den söker i det enskilda, det avvikande, det historiskt unika, rädda en utpost för den mänskliga friheten som undgår normalitetens och lagbundenhetens tvång. Det är inom denna stridens ram som vi hos Weber finner en återklang av nykantianismens uppdelning av *nomotetiska* respektive *idiografiska* vetenskaper. Positivism studerar fenomen från ett yttre faktaperspektiv och intar, så löd en gång parollen, en ”neutral” attityd, medan historicism studerar fenomen från ett inre (menings)perspektiv, i deras tillblivelse och sammanhang. Historicismen har, alltsedan Dilthey, markerats av ett problematisk (iakttagar)förhållande till det studerade fältet. Positivism i sin rena form har en benägenhet till teoretisering, till storslagna spekulationer om tingens förhållande till varandra, medan historicism i sin rena form snarare har en benägenhet till den nära beskrivningen av ett händelseförlopp. När positivismen utvecklar empiriska och logiska evidensregler för vad som skall konstituera fakta, utvecklar historicismen den källkritiska metoden.

Men positivism och historicism är i dag inte längre rena och separata enheter

utan dessa båda forskningsstrategier har ingått en lång rad föreningar. Inom modern humaniora finns ett antal positivistiska inslag och inom samhällsvetenskapen, speciellt sociologi, finns idag markanta historicistiska inslag. Den idag bland yngre studenter och forskare så populära ”social konstruktivismen” är ju blott en modern version av den klassiska historicismen. Men också konstruktivism har i sina social-vetenskapliga pretentioner numera kommit att anfäktas av en ”positivistisk” anda: en oproblematiserad iakttagarmentalitet. Så frågan är om positivism och historicism fortfarande är att se som värdefulla kategorier.

Den övergripande fråga som jag vill diskutera är alltså: hur skall vi förhålla oss till positivism respektive historicism idag? Är dessa epokgörande och fakultetskonstituerande kunskapsstrategier nu vid millenium-skiftet på väg att upplösas och/eller urholkas? Vad kommer i deras ställe? Vad innebär nutidens ”etiska vändning”? Vilka utmaningar för såväl humaniora som samhällsvetenskap ligger i den moderna biovetenskapens snabba utveckling vad gäller själva det mänskliga livets villkor. Måste vi på nytt närma oss den ”natur” som både humaniora och samfundsvetenskapen distanserade sig från som ett led i deras utvecklings- och specialiseringsprocess? Har den alltsedan renässanstänkarna klassiska spaltning mellan natur och kultur spelat ut sin roll? Och med vilka konsekvenser för samhällsvetenskapens vidkommande?

Jag vill här nämna två centrala källor och referensramar till min presentation. I bägge fallen har jag stimulerats av att läsa två aktuella doktorsavhandlingar, en helt färsk ph.d. avhandling, *Etikkens genkomst: en udfodring for sociologien* (2000), skriven av Manni Crone vid min egen institution i Köbenhavn samt en

svensk doktorsavhandling i idé- och lärdomshistoria, *En filosofisk moderniseringsprocess*, vid Lunds Universitet skriven av Carl-Göran Heidegren (1999). Den sistnämnda avhandlingen handlar om filosofi-ämnets modernisering med avstamp i händelserna vid de filosofiska fakulteterna i Lund respektive Köpenhamn vid det förra sekelskiftet. Crones avhandling, inspirerad av den här i Skandinavien relativt okände politiske filosofen Leo Strauss, har varit helt central som inspirationskälla i min behandling av positivism respektive historicism. Läsningen av Heidegrens avhandling har inspirerat mina utläggningar om kunskapens moderniseringsprocess.

Kunskapsteoretisk modernisering: Om uppkomsten av discipliner och om (bristande) relationer mellan discipliner

Modernitetsperspektivet har i lång tid berikat både samhällsvetenskapen och humaniora med några övergripande begreppsramar. Ett sådant perspektiv kan befrukta vår syn på den vetenskapliga utvecklingsprocessen, på discipliner och på universitetens organisation. Med kunskapens modernisering skall jag i det följande avse den differentierings- och specialiseringsprocess som leder till att moderna discipliner uppstår och utvecklas "egensinnigt".

En klassisk uppdelning av kunskap var den mellan *Trivium* och *Quadrivium*, en uppdelning som kan spåras tillbaka till det 2:a eller 3:e århundrandet efter Jesu födelse och som i grova drag blir bestående i mer än 1500 år.² Det medeltida universitetet övertog denna uppdelning, men här finner vi också en första variant av "fakulteternas strid": den filosofiska fakulteten var den lägre och utgjorde den nödvändiga inskolningen i akademien. Till de högre fakulteterna hörde de tre övriga och yrkesförbere-

dande, teologi, juridik, och medicin. De första tecknen på ett forskningsuniversitet - där den vetenskapliga kunskapsutvecklingen blir central - kan möjligen spåras till Immanuel Kant då han polemiserade mot fakulteternas indelning i en lägre och en högre sfär. Kant önskade se filosofin och den filosofiska fakulteten som själva kärnan i universitet och dess organisation.

Men vad har hänt med den filosofiska fakultet som Kant beskrev i sin lilla stridskrift? Den filosofiska fakulteten har spaltats upp ytterligare i en naturvetenskaplig och en samhällsvetenskaplig dito. Denna fakultet har dessutom vid flera universitet fått byta beteckning till den "humanistiska fakulteten". Filosofin har i dag förlorat sin fakultetsbestämning och reducerats till en disciplin bland ett antal andra.

Ser vi retrospektivt på universitetets (och den vetenskapliga kunskapens) moderniseringsprocess kan vi generellt urskönja en alltmör tilltagande differentiering- och specialisering, både organisatoriskt och kunskapsteoretiskt. Konsistorium, universitetets överste organ, har haft att utkämpa en lång kamp först mot fakulteterna och senare mot discipliner. För Köbenhavns universitets vidkommande finns det förvisso kvar ett Konsistorium, men detta organ utgör mer en formsak och har förlorat sin tidigare position som universitetets centrala beslutsinstans. Konsistorium blästämplar beslut tagna i betydligt mer specialiserade organ, och i sista instans är det nog de självständiga ämnesdisciplinerna som bestämmer universitetets utveckling. Det (sen)moderna universitetet är en sammanslutning, en kooperation, ja, ett *universitas*, av högt specialiserade discipliner.

Vi kan beklaga denna kunskapens specialiseringsprocess i det att den också har inneburet en urholkning av det gamla bildningsidealet, det som en gång gav

den filosofiska fakulteten och *Philosophicum* dess nobla ställning.

Det finns ansatser att se denna kunskapens specialisering/insnävning som en parallell till de moderna nationsstaternas uppkomst (Levine 1995). I bägge fallen ser vi suveränitetspositioner utvecklas, vilka leder till inklusions- och exklusionsförhållanden. Man kan inte ostrafat ge sig in på någon annans territorium, ty det kosta både ett medborgarskap och ett länge eftertraktat job. Han/hon är inte sociolog (filosof....) utan en dilettant. Något av det värsta man kan vara inom akademien är att vara en dilettant, att inte ha någon specialistkompetens. Detta lärde oss som bekant redan Max Weber (1977:15).

Det är önskvärt att ha en gedigen bildning, men universitetsforskningen har utvecklat en långt driven differentierings- och specialiseringskompetens som på sikt kanske kan utgöra en risk mot själva universitetets organisation. Modern forskningsutveckling är inte längre förbehållen universiteten utan försigår i stor omfattning i industriens och sektorsorganens laboratorier. Här spelar ämnesspecialisering inte längre någon roll. Det europeiska *fælleskabets* pass har (ännu) ingen motsvarighet inom akademien. Urholkningen av nationernas suveränitet väntar på sin motsvarighet inom akademiens ämnesdisciplinering.

En gång i tiden, ännu in på 1800-talet, kunde man göra akademisk karriär genom att flytta sina positioner från en fakultet till en annan. Man fick en professur i juridik eller matematik i väntan på en inom teologi, ty ett sådant gav möjlighet till ett *prebendo*, en säker pensionsgaranti. I dag är det högst osannolikt med sådana horisontala förflyttningar - åtminstone som ett led i uppåtgående universitetskarriär. Om flyttningsmönstret ser annorlunda ut inom industri-

forskningen, kan jag här inte uttala mig om. Men här ligger en spännande hypotes att vidare utforska inom vetenskaps-sociologien.

Den specialisering/differentiering vi ser på vetenskapens fält kan också betraktas som en kunskapsteoretisk pendang till den samhälleliga arbetsdelningen. Liksom inom den senare letar vi förgäves efter den "organiska solidaritet" som i kraft av *Bildung* skall binda samman de utdifferenterade delarna till en harmonisk helhet. Liksom i samhället i övrigt är det oftast yttre makt och tvång, och kanske tillfälligheter, som binder samman kunskap, inte någon organisk inre och fast struktur! Här ligger det tragiska ropet på bildningsdeficit i det moderna kunskapssamhället: vi vet mer och mer om allt mindre och mindre enheter, ty vi har inte längre tillgång till det universella, det allmänmänskliga.

Frågan är om denna brist på organisk (bildnings)helhet, på en inre struktur, är en konsekvens av filosofins kunskapsteoretiska deroute (!), och samtidigt också är ett resultat av samma process som ledde till universitetsämnenas fackliga specialisering. Den moderna kunskapens auktoritativa källa återfinns inte längre i organiska system, i helheter, i "Geist" utan i positivismens tro på den rena erfarenheten (*empeiria*). Harald Høffding skrev flera avhandlingar om *Esprit positif* vilka i Norden skulle lägga grunden till det "moderna genombrottet" i filosofin (Heidegren, ss 97 - 138). Det krävdes vid denna tidpunkt att också filosofin skulle vetenskapliggöras; att den skulle baseras på det logiska studiet av erfarenhetsmoment. Någon nämnvärd utveckling av kunskap kunde knappast ske så länge som kunskap hölls samman av överordnade begreppssystem. Dessa ramar kunde raffineras och vidareutvecklas, och eventuellt förkas-

tas. Men den mer atomära specialiseringen i uppkomsten av de moderna disciplinerna var en konsekvens av att den sinnliga erfarenheten nu skulle givas primat som yttersta kunskapskälla. Här fanns inte längre några gränser: all erfarenhet, både den triviala och den mindre triviala, den omedelbart tillgängliga och den mer medierade, kunde (och kan) nu göras till *genstand*. Den mänskliga hjärnan, förnuftet, kunde ordna och prioritera, men den mänskliga erfarenheten var och är *grenzenlos*: en ständigt sig förnyande energi-källa, ty det finns alltid nya erfarenheter att hämta.

Positivismen - för vi har här att göra med den process som leder till att man ska studera verkligheten som en serie fakta - kom i sin vidare utveckling att leda till ett starkt krav på metodologisk renhet. Den metodologism som vi ofta associerar med positivismen var och är ju i själva verket en nödvändig ordnings/disciplineringsprocess sett i perspektivet av att universum rymmer en gränslös uppsättning fakta. I den metodiska ordningen expliciteras fakta som fakta, och vetenskapen kan i kravet på starka metodregler urskiljas från ovetenskapen.

Men också historicismen kan betraktas som ett nödvändigt korrelat till den nu erfarenhetsorienterade kunskapen. Historiska fakta, historiska personer, måste förstås i sitt menings- och förståelsesammanhang. Vi måste närma oss erfarenheten "inifrån" dess konstitution för att riktigt kunna "förstå" densamma erfarenhet. Erfarenheten har flera nivåer, den är mer komplicerad, mer förtäckt än det som framgår av de yttre och mer lättillgängliga synintrycken. Medan positivismen, speciellt i sina mer metodologiska varianter, går på bredden i insamlingen av erfarenheter, går historicismen mer på djupet. Som konsekvenser

av den den vetenskapliga kunskapens modernisering och intensifiering är dock både positivism och historicism starkt erfarenhetsorienterade.

Sett i detta bredare perspektiv är såväl humaniora som samhällsvetenskap barn av det moderna projektet.³ Humaniora omfattar en serie sidoställda discipliner av vilka några kommer att utveckla starkt positivistiska drag: studiet av det franska språket kan helt klart omfatta statistiska beräkningar av antalet vokaler och konsonanter i vissa franska bergsdialekter. Andra inriktningar som t.ex. germanistik omfattar ett detaljerat studium av historiska urkunders ursprung och spridning. Också i samhällsvetenskapen finner vi en serie mer eller mindre relaterade discipliner, av vilka några är starkt positivistiska och faktaorienterade som t.ex. hälso- och sjukvårdsstatistiken i den danska befolkningen. Också inom enskilda discipliner kan det finnas starkt divergerande forskningsstrategier. Mitt eget ämne, sociologi, rymmer i dag starkt positivistiska inslag, styrda av det s k fakta-paradigmet, men här finns också ett rikt utbud av s k tolkningsstudier som kritisk teori, "cultural studies", hermeneutik, fenomenologi och allt annat som post-modernismen nu förfäktar. Humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner/ forskningsspecialiteter är idag sidoställda ansatser i ett alltmer avhierarkiserat kunskapsuniversum. Man skulle kunna påstå att kunskap är ett resultat av en fortgående diskursiv specialisering och bearbetning av erfarenheten i allt mindre "bits and pieces". Det finns mer eller mindre bearbetade specialiseringar, och det är klart att ju mer bearbetad (reflekterad i Luhmanns terminologi) en specialisering förekommer, desto större chans har den att åsidosätta eller också annektera en mindre kunskapsinsikt. Det kan således

förefalla som om vetenskapens inre utveckling antar darwinistiska karaktärsdrag: den starkare - icke nödvändigtvis den sanna - kunskapen överlever. Om vi följer den senare kunskaps- och vetenskapssociologins teser, torde rena makanspråk ligga till grund för vissa vetenskapens universalposition (Latour 1988). Ingen specialisering kan, allt annat lika, göra anspråk på att vara mer sann eller riktig än någon annan utan den är, som H G Gadamer lärt oss, blott "annorlunda"!

Moderniseringsperspektivet anlagt på den vetenskapliga kunskapens utveckling leder därför till en tragisk paradox: precis som revolutionens barn så äter den gränslösa erfarenhetsvetenskapen sig själv: allt är relativt, ty allt kan vara annorlunda än vad det är!⁴ Det är detta som modern kunskapsteori med Niklas Luhmann i spetsen kallar för "kontingens".

Positivismen och historicismen är två forskningstraditioner som i kombination möjliggör det "moderna genombrottet" inom vetenskapen. Dessa två överordnade strategier som skulle säkra den vetenskapliga kunskapens kvalitet från diletantism och kvacksalveri leder i sina yttersta (och oförutsedda) konsekvenser till att kunskapen eroderas inifrån: den saknar riktmärke, den kan alltid vara annorlunda än vad den är. Jag skall i det följande se närmare på de parallella kontingensprocesser som verkar inom positivism respektive historicism.

Positivism

Med positivism avser jag följande ganska vida bestämning: vi kan nå kunskap om vår värld genom att systematiskt studera de "fakta" (i dess latinska ursprung: det som är gjort) och relationer mellan fakta som denna värld manifesterar. Vi kan nå kunskap om dessa fakta-konstellationer med gängse vetenskaplig metod av sta-

tistisk-induktiv karaktär. J.S. Mill's *A System of Logic* (1843, 1872) måste betraktas som epokgörande.

Som vi alla vet, går en tidig 1800-tals bestämning av positivism med utopisk-evolutionär karaktär tillbaka till Auguste Comte (1798 -1857) och Herbert Spencer (1820 - 1903), men det är inte denna ideologiska form som jag avser att behandla här. Det är en mer nykter variant som jag skall diskutera, nämligen den (metodo)logiska positivismen som växer fram med Wien-skolans filosofer kring det förra sekelskiftet och decennierna därefter.⁵ Den nyktra varianten karaktäriseras av ett skarp skiljelinje mellan "varat" och "börat", mellan fakta och värderingar, mellan vetande och tro, ty Wien-filosoferna (Neurath, Carnap, Ayer, Gödel, Hempel, Kaila, Kelsen och Popper bl a) kämpade tappert mot den tidens viktigaste ideologi, nationalismen. Paul Lazarsfeld, Wien-sociologen som senare tvangs fly till Columbia-universitetet, där han utvecklade en sofistikerad multivariat metodologi, torde säkert för den internationella sociologins vidkommande vara en av de mest kända Wien-inspirerade positivisterna.

Som Crone har påpekat i sin diskussion av positivismen inom sociologi, så finner vi en klar markeringslinje mellan å ena sidan Emile Durkheims och å andra sidan Max Webers positivistiska program (Crone, s 20). Durkheims positivism är i likhet med Auguste Comtes en utlöpare av den tidens historie-tänkande, ett stadie- och utvecklingstänkande tillämpat på samhällshistorien. I likhet med Comte har sannolikt också Durkheim påverkats av Adolphe Quetelets moralstatistik: att mänskliga handlingar kan studeras som "lagbundna" företeelser i ett större sammanhang (därav hans positivistiska metod). I likhet med Comte, men till skillnad från Quetelet, vill också Durkheim söka dra etiska im-

plikationer från sina fakta-studie: att i det historiska skeende skönja en ny "moral" (sociologins mission!). I dessa frågor företräder Max Weber, som Crone klart anger, en helt annan (nykter)vetenskaps-syn, starkt influerad som han är av både den historiska tyska skolan i sin neokantianska utformning och av den logiska positivismens ansatser (studiet av lagbundenheter). Förvisso kan värderingar studeras, i synnerhet som handlingskonsekvenser (som den protestantiska etiken), men sociologen kan inget utsäga om dessa värderingars giltighet: om de är goda eller onda, om vi bör handla eller icke handla i enlighet med dem. Skillnaden mellan Durkheim och Weber är den att Weber har ett mer reflekterat förhållande till studiet av sociala fakta, vilket enligt honom förvisso måste försigå inom en interpretativ ram (*Verstehen*). Den interpretativa ramen, värderingsgrunden, öppnar upp för en relativism i förståelsen av fakta: fakta är inte i sig sanna eller falska utan de är mer eller mindre meningsfulla i ett förståelse-sammanhang. Men fakta-utsagors valorisering leder inte till att Weber uppger den metodologiska stringensen, ty han opererar som bekant med två "adekvans-nivåer": en logisk och en meningsfull (*Sinn-adequanz*) och därav följer hans metodologiska plädoyer för sociologins vidkommande: den syftar till "*erklärende Verstehen*".

När denna klassiska bestämning väl är överständer, kan det väl också sägas att det positiva studiet av sociala fakta idag har genomgått en väldig utveckling tack vare genombrott i modern statistik, i matematik och logik. John Goldthorpe har helt nyligen i sin betraktelse över sociologin pekat på tre metodologiska "framgångshistorier": log-linjär regression, "event history" analys samt den multivariata modellanalysen (1999: 45). Dessutom möjliggör den moderna data-

tekniken idag att enorma data-baser kan bearbetas och eventuellt "simuleras": modern positivism kan losskopplas från den naiva empirismen (det givna) och som matematiska kalkyler återgiva kontra-faktiska händelser av typen: vad skulle bli det hälso-statistiska resultatet, om den danska befolkningen rökte mindre! Den moderna positivismen rymmer kaos- och komplexitetsmodeller av en sofistikeringsgrad som sociologer tyvärr sällan intresserar sig för eller ens känner till.

Istället förefaller det som om i vida samhällsvetenskapliga kretsar benämningen "positivism" har utvecklats till ett veritabelt skällsord. Det är fullt att vara positivist och en positivistisk vetenskap är något man ska söka undvika. Frågan är varför begreppet positivism har kommit att framstå så negativt? Denna min fråga är föranledd av en djupare undran: kan man föreställa sig modern samhällsvetenskap, ekonomi, statskunskap, sociologi, utan att den på ett eller annat sätt är grundad i "positiva metoder", i studiet av fakta och samband mellan fakta? Kan man föreställa sig ett modernt samhälle vars rutiner och bearbetningsoperationer inte skulle kräva den positiva metoden: en bearbetning av *l'homme moyen*, den statistiska genomsnittsmänniskan? Modern byråkratisk organisation vore otänkbar utan det positiva studiet av kalla sociala fakta. Om inte den byråkratiska organisationen hade utvecklats, hade inte heller den franska revolutionens krav på jämlikhet och frihet kunnat slå rot som värderingsmässiga grundprinciper i det moderna samhället. Det positiva studiet av sociala fakta, positivism, är därför att se som en förutsättning och möjlighet för det moderna samhällets inneboende värdegrunder: att vi alla är utrustade med lika rättigheter utan hänsyn till det partikulära. I studiet av statistiska regelbunden-

heter och normalfördelningar kan vi också se hur den faktiska verkligheten avviker från den ideellt konstruerade: att det trots värdet av likhet finns så stora olikheter; att rikedom, sjukdom och olyckor fördelar sig ojämnt i en befolkning etc. Hur skulle man kunna studera skevheter om man inte också hade tillgång till normalitetskurvor? Så det är egentligen tragiskt för det moderna samhällets självförståelse att positivism har fått så dåligt rykte!

Positivism i onåd?

Men det rena studiet av fakta har i stora delar av social- och kulturvetenskapen definitivt hamnat i missrykte: man säger att sociala fakta inte finns, att de blott är konstruktioner av ett bakomliggande omnipotent makt-intresse, och att de under alla omständigheter är värderings-tyngda; det som framstår för oss som kalla fakta är i sista instans avhängigt en socialt och kulturellt konstruerad kontext; och att det för samhällsvetenskapens vidkommande är av större intresse att studera kontexten; det unikt historiska snarare än det regelbunda mönstret! I detta avseende har Webers metodologiska reflektion vida besegrat Durkheims, men med den tragiska begränsning att vi glömt Webers pragmatiska ståndpunkt: värderingar är "reella" i sina konsekvenser! I det 20 århundradets första hälft, då positivismen fortfarande hade vind i seglena, kunde man skönja en oro för vad som skulle hända med värderingar i kölvattnet av kalla fakta. Nu vid millennieskiftet skall vi som samhällsvetare kanske snarare bekymra oss för vad som händer med fakta i ett hav av värderingar?

Naturligtvis går det att förklara positivismens vanrykte med att det finns många dåliga positivistiska studier. En sådan variant läste jag i en svensk tidning härförleden: om sambandet mellan

födelsemånad (vår, sommar, höst, vinter) och sättet att begå självmord. Enligt denna studie visade det sig att om man var född i februari/mars var sannolikheten stor att man valde hängning som självmordsmetod. Nu kan envar sociologiskt orienterad statistiker ha invändningar mot att enkla sambandsfrekvenser översättes till orsaksrelationer: många barn föds i februari månad, speciellt i norra Skandinavien, och hängning var tidigare en vanligt förekommande självmordsmetod på landet (speciellt i Norrland) bland bönder och lantarbetare. Men min poäng är att dålig vetenskap kan förekomma inom alla forskningstraditioner och att positivism alls inte leder till dålig vetenskap. Emile Durkheims studie av självmordets sociala orsaker och Max Webers studie av sambandet mellan protestantisk etik och kapitalismens anda kan under inga omständigheter betraktas som dålig vetenskap. Förvisso har bägge dessa klassiska studier kritiserats för sin användning av statistiska metoder, men bägge studierna har likafullt utvecklats som mönsterbildande för modern samhällsvetenskap. Faktiskt vill jag gå så långt som att hävda att en baskänedom till statistik och till studiet av sambandsrelationer i tiden och i rummet är nödvändigt inom samhällsvetenskapen. Hur skulle vi annars kunna studera långsiktiga handlingskedjor, de av människor själva icke förutsedda, det som ingen önskade, men som trots allt blev resultatet? Hur skulle vi kunna studera utbredningen av hunger och barnadödlighetens förändringar på ett globalt plan?

Mot bakgrund av att den positiva metoden utgör en nödvändig förutsättning för uppkomsten och konsolideringen av den moderna samhällsvetenskapen, är det beklagligt att positivism i dag tycks utlösa reflex-reaktioner bland många unga och icke-så-unga samhälls-

vetare. I min närmaste omgivning, både i Danmark och i Sverige, förefaller det idag att finnas fler kritiker av den metodologiska positivismen än det finns anhängare. Och om min omgivningsreflektion är typisk (och icke idiosynkratisk!), kan man också fråga vilka konsekvenser detta förhållanden vill komma att ha för samhällsvetenskapen på sikt: är den på väg att upplösa sig själv - i humaniora?

Någon vill säkert ha invändningar mot att jag närmast dogmatiskt bestämmer samhällsvetenskapen som ett resultat av den positiva metoden att studera fakta. Eller att positivism inte är detsamma som den "positiva metoden". Naturligtvis ska man inte blanda samman en ideologi (positivism) med en uppsättning metodiska redskap. Den senare invändningen är givetvis riktig, men jag vidhåller bestämt att den moderna samhällsvetenskapen konstitueras som vetenskap med den positiva - statistiska - metoden: genom studiet av samband och sambandsrelationer genereras en helt ny kunskapskälla av vital vikt för det moderna samhällets organisation och värderingsgrund: frihet och jämlikhet.

Ironiskt nog förefaller fakta-positivismens belackare ofta att hamna i en annan form av positivism, nämligen teori-positivism. Istället för att använda metodiska redskap i studiet av verkligheten, användes en uppsättning teoretiska begrepp hämtade från Foucault, Habermas, Bourdieu, Giddens, Beck etc. Dessa teorier "sätter" fakta, ty de skänker den prism genom vilken verkligheten blir tillgänglig. Empiriska studier användes som illustrationsmaterial som bekräftar dessa teoriers giltighet. Teorier blir på så sätt själv-bekräftande, och i värsta fall sammansmälter de, på hegelskt vis, med den verklighet som de också sätter. När den metodologiska

positivismens blindskär väl avverkats lurar, likt sirenernas sång för hjälten Odyssevs, blott ett annat blindskär.

Positivism som performativer

Eftersom jag nu försvarat positivismen och den positiva metoden mot diverse kritiker, skall jag kritiskt ställa frågan: Om nu positivismen (och den positiva metoden) är konstituerande för modern samhällsvetenskap, varför har denna metodologi, i reflekterad användning, inte haft gynnsammare konsekvenser? Det finns idag kritiker, både inom och utom vetenskapen, som faktiskt hävdar att samhällsvetenskapen, det gäller i synnerhet sociologin, men också ekonomin, och statskunskap, har misslyckats som vetenskaper betraktade. Dessa discipliners vetenskaplighet ifrågasätts, dess benägenhet att överdrivet teoretisera förlöjligas, dess ideologiska beskaftenhet noteras, dess dåliga prediktionsförmåga framhålles; och dess retorik framhäves på bekostnad av egentliga insikter (MacIntyre 1981; McCloskey 1986).

Nu vid millenieskiftet fortsätter vi studera sociala fakta, medan vi på det vetenskapsfilosofiska planet i allt högre grad frånkänner existensen av sådana "kalla fakta". Positivismen, och samhällsvetenskapen, finns kvar som nödvändiga beståndsdelar i vårt sociala samhällsliv, medan den filosofiska och teoretiska grunden blivit alltmer skröplig och ihålig. Samhällsvetenskapliga studier finns kvar som mer eller mindre användbara ideologiska redskap i det moderna samhället. I sin kritik går Alasdair MacIntyre så långt som att hävda att den ideologiska samhällsvetenskapen tillhandahåller "performativer": liksom tidigare furstar hade behov att pryda sig och sitt hov, behöver dagens administrativa maktutövning pryda sig med vetenskapliga fjädrar. Samhällsvetenskapen är en del av modern

maktutövning, och existerar blott i kraft av densamma. All maktutövning har behov av en joker, en som skämtar med makten, och det kritiska studiet av makt förblir en sådan joker, en makt-spegel i Macchiavellis fatabur.

Alasdair MacIntyre laborerar också med en möjlig anledning till sociologins (samhällsvetenskapernas) dilemma. Anledningen ligger i att samfundsvetenskapen, till skillnad från den i hans uppfattning mer sofistikerade naturvetenskapen, inte kan fjärma sig från den "sinnliga" erfarenheten, från det mänskliga subjektets närvaro, från syn- och hörselintryck, från det ideologiskt givna. Den instrumentella naturvetenskapen har, som MacIntyre noterar, för länge sedan distanserat sig från det mänskliga subjektet i det att det är instrumenten som sorterar och kontrollerar serier av observationer. Fakta kan framställas (som ordets etymologi också pekar på) och manipuleras i all oändlighet. Ett kumulativt och korrigerande vetande blir därigenom tillgängligt, eftersom samma instrument används globalt. Säkert kan kulturella skillnader också förekomma inom de experimentella vetenskaperna, men poängen är att sådana, i den utsträckning som de förekommer, kan överbryggas i det långa loppet. Validitetsproblemet inom experimentell vetenskap är som regel inte avhängiga kulturella kontexter utan snarare avhängiga experimentella procedurer och redskap. Visst kan det, som Thomas Kuhn noterade, finnas brytningspunkter (paradigmer) också inom fysiken, men sådana förefaller i hög grad att vara avhängiga den experimentella utvecklingen: övergången från Newtons fysik till quantumfysiken berodde ju i icke ringa grad på att helt nya observationsinstrument hade utvecklats vilka kunde se händelser i universum helt utom räckhåll för det blotta ögat.

Problemet med samhällsvetenskapen i detta vidare observationstekniska fält torde ligga i att vi trots utvecklingen av super-datorer har svårigheter att distansera oss från "common sense". Common sense kan vara mer eller mindre reflekterat och teoretiskt förankrat, men det spelar en helt annan (avgörande)roll för handlingsvetenskapernas förståelsehorisont som "kontrollerande förnuft" i sista instans. Problemet med common sense är dock att istället för att förena stridande viljor, så leder det till åsiktskillnader och ideologiska stridigheter. Det är svårt att bygga en beständig vetenskap på sådan skröplig grund.

Sett i relation till den expanderande naturvetenskapen, tidigare fysik och idag i allt högre grad molekylär biologi, står samfundsvetenskapen anmärkningsvärt stilla. I förhållande till den klassiska samhällsvetenskapen, den som Marx, Durkheim, Weber och Simmel utvecklade, lider modern samhällsvetenskap närmast av ett föräldra-trauma. "Standing on the shoulders of giants" (Merton efter Newton) har vi en tendens till att utveckla exegetisk vetenskap: i avsaknad av kontrollerbara observationer övergår kunskapskällan till att korrekt citera klassiker och/eller texter! Besvärande frågor hopar sig: Vet vi mer om samhället och dess mekanismer i dag än för hundra år sedan (när samhällsvetenskapen på allvar etablerades)? Vet vi mer om vårt samhälle än Aristoteles visste om sitt samhälle, den grekiska polis?

En stor svensk utredning, *Forskning år 2000*, framställde förra året att resurser skulle tagas från samhällsvetenskap (också humaniora) och läggas över på naturvetenskap och teknologi. Skälet var Sveriges konkurrenssituation i förhållande till den globala kunskapsmarknaden. (Samma situation vore tänkbar i Danmark). Det var inom bio- och informationsteknologi som framtida kuns-

kapsvinster stod att hämta. Föreläsare för samhällsvetenskapen hävdade samfällt deras discipliners "kritiska" samhällsroll. Man kan cyniskt undra om "kritiken" utvecklats till en samhällsvetenskapens egen-illusion: i avsaknad av "positivt vetande" framhäver vi vår kritiska potential, och detta i en tid när den "kritiska teorins" stolta emancipativa paroll för länge sedan tystnat i en förlamande post-modern kritik.

Historicism

Som jag tidigare har nämnt ser jag historicism och positivism som två sidor av ett och samma mynt: moderniteten utslungar sig själv som en serie händelser eller fakta som pockar på att bli illuminerade, förstådda. Positivismen förstår fakta som något yttre, historicismen förstår fakta som del av en inre organisk tillblivelseprocess, som något immanent i tingen och i skeendet självt. I denna (sentida) bestämning studerar positivismen det genomsnittliga, det regelbundna, det typiska, det norm-givna, medan historicismen finner sin boning i det individuella, i avvikelserna, det atypiska, det icke-givna, det norm-upplösande, det extra-vaganta etc.

Som samhällsvetare känner jag mindre till historicismens många varianter än positivismens dito. Jag avser inte här behandla Hegels historie-filosofi, den om historiens slut som kulmination på Andens resa genom varat. Jag skall istället kort uppehålla vid några senare varianter, d v s sådana som i grunden kommit att undergräva det ursprungliga och stolta positivistiska programmet: att världen består av fakta. Jag vill också notera, att jag i min framställning nedan i grova drag bygger på Manni Crones utmärkta framställning i avhandlingen om *Etikens Genkomst: En Udfodring for Sociologin* (2000).

Historicism som antimodernitet

Historicismen utgjorde en del av den romantiska traditionen, en form för antimodernitet eller anti-positivism om man så vill. Den redan noterade Johann Gottfried von Herder gav startskottet med pamfletten *Auch eine philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1774), ett polemiskt angrepp på den franska naturrättstänkningen. Den rationella naturrätten var en illusion, ty i verkligheten finns blott partikulära, historiskt givna och formade "naturrätter". De varierar från kultur till kultur, från epok till epok. Von Savigny, den store rättsfilosofen, tog upp detta historiska tema i det att han kraftigt motsatte sig den franska revolutionens våldförande på rättslivet. Rättslivet, det sociala livet, utvecklas historiskt och organiskt och manifesteras i den kultur som vi tillhör. Varje kultur, och i von Savignys fall speciellt den germanska, besitter en universell potential, ty med hjälp av "de professionella juristerna" kan den utveckla sin inboende tendens till universell giltighet (1814). Den germanska rättsläran skulle i von Savignys tappning utveckla en modern variant till den romerska Jus Civile. För en modern sociolog skall det noteras att här finns en föregångare till Talcott Parsons evolutionsteoretiska verk. Det universella framträder blott som spår, som indikation och möjlighet, det föreligger aldrig som ren framträdande form, men alltid som något bakomliggande, något *skjult*. Som för den tidiga positivismen finns det inte heller i den tidiga historicismen en separation mellan varat och börat: det som "är" (efter kritisk granskning) skall så också vara. Konservatismen har genom tiderna funnit inspiration i det historicistiska tänkandet.

I den intressanta framställning om striden mellan positivisterna och (senare)

historicister som jag redan haft anledning att citera, menar Sven Eric Liedman att man måste beakta Quetelets och befolkningsstatistikens centrala inflytande på humanvetenskaperna (då innefattande också samhällsvetenskapen) under hela 1800-talet. Historicismen formeras som en reaktion på och motvärn till statistikens anstormning: här kunde man studera antalet dödsfall och dödsorsaker, födelsetal, ingångna äktenskap och skilsmässor, antalet mord, sjukdomsdiagnoser över ett antal decennier, i bästa fall som i Skandinavien i över ett århundrande. En förbluffande stabilitet visar sig då i dessa siffror, och frågan är vilka slutsatser man skall dra! Saknar den mänskliga viljehandlingen betydelse? Är det andra krafter som påverkar människors beteenden? Statistiken förefaller vid denna tid att kunna slå en bro mellan den gamla moralfilosofin och den nya naturvetenskapen - och det är i ljuset av dessa ansatser som vi skall förstå historicismens reaktion!

Den nya tidens statistik och upptäckten om regelbundenheter i människors handlingar över lång tid pekar fram mot en ny deterministiskt orienterad (natur)vetenskap om människan och hennes värld. En sådan vetenskapsinriktning pekar fram mot en världsbild av helt annorlunda beskaffenhet än den som dominerat den tidiga romantiska traditionen, den som vi känner från Hegels historiefilosofi. Den (nya) naturvetenskapen, tillämpad på samhällsstudiet, rymmer kärnan till det som vi i modern tid kallar för "metodologisk individualism": man börjar sitt studium med det mest elementära, det atomära, det enkla för att senare gå till det mest komplexa. Den romantiska traditionen hävdade, och hävdar med historicismen, den diametralt motsatta forskningsansatsen: man börjar med det komplexa, (med *Geist*), för att senare söka sig till det

enkla. I senare terminologi kallar vi detta för "metodologisk holism". Spänningen mellan individualism och holism har för sociologins vidkommande befast sitt spänningsförhållande, och det torde heller inte vara en överdrift att hävda att sociologin konstitueras av just denna spänning mellan individ och samhälle. Som med hönan och ägget kan man alltid fråga sig vad som kommer först!

Den kunskapsteoretiska spänning, som funnits länge i filosofins historia i tämligen oskyldig form, får nu en helt annan skärpa och blir central i uppgörelsen med den anstormande positivismen. Den kände historikern och en sann centralgestalt under 1800-talet, Johann Gustav Droysen (1808 - 1884) tager på sig huvudrollen att tillbakavisa studiet av statistiska regelbundenheter, inte minst av de populära självmordsstudierna (vars statistiska sanningshalt han ingalunda betvivlar) som varande blott ett "sken", tecken på något bakomliggande (*eine sittliche Welt*). I denna etiska värld får fakta sin egentliga betydelse, ty det är i detta etiska sammanhang som avvikelser, det atypiska, blir den egentliga källan till insikt om en större andlig helhet (Liedman, s 76). I Droysens konfrontation med den anstormande positivismen utkristalliseras klart spänningen mellan två kunskapsteoretiska paradigmer och forskningsstrategier: mellan statistiska regelbundenheter och sambandsanalyser, å ena sidan, och studiet av det enskilda, det historiskt unika, det partikulära, det avvikande, å andra sidan; mellan "genomsnittsmänniskan" och "geniet" för att nu spetsa till det!

Historicism som kunskapsteori

För samhällsvetare är det förmodligen Wilhelm Dilthey (1833-1911) som blir den mest framträdande bland tyska historicister. Redan Immanuel Kant hade långt tidigare kritiserat den franska

naturrättens företrädare i det att han separerade den moraliska sfären (människans handlingssfär) från naturens tvingande lagar. Naturens sfär öppnade upp för objektiva studier om kausalrelationer, medan människans frihetsrike var av mer säreget slag: den fria viljan ersatte här kausalitetsspörsmålet. Det kunskapsteoretiska problemet för Dilthey, efter Kant, var att finna en framkomlig väg för hur man med objektiva metoder skulle studera det som människor i loppet av historien kollektivt hade skapat. Dilthey ville lägga grunden till en humanistisk vetenskap som skulle kunna mäta sig med den logiskt-induktiva som J. S. Mill hade lagt grunden till för naturvetenskapens vidkommande. Det "historiska förnuftet" särskiljer sig från det "rena förnuftet" på så sätt att vi är en del av det. Historien kan inte studeras blott som en registrering av fakta, den måste upplevas innanför ramen av det som Dilthey kallade den "historiska erfarenheten" (Crone, ss 69-73).

I *Der Aufbau der geschichtlichen Welt* (1911) försökte Dilthey att skriva *Geisteswissenschaftens* kunskapsteori, och i likhet med Kant ville han också sätta gränser: "den historiska erfarenheten" begränsar vad vi kan förstå och uppleva. Denna begränsningens horisont gjorde det inte längre möjligt att uppfatta historien *sub specie aeternitatis*. Vår historiska position begränsar vår förståelse av erfarenheten, och det kommer följaktligen alltid att finnas en spänning mellan vår tid och den tid som har varit, mellan oss och det främmande. I H. G. Gadamer's stora verk *Wahrheit und Methode* (1960) utvecklas denna erfarenhetsgrund i tesen om historiska horisonter och om möjligheten till *Horizontverschmelzung*: i bearbetningen av det historiska materialet kan vi erfara vår egen begränsade förståelse-horisont. Utkastade i tiden och i rummet, kan vi aldrig förstå en annan

epok, en annan grupp, eller de främmande, precis så som de förstått eller förstår sig själva, vi kan blott förstå på ett "annat sätt". I bearbetningen av det främmande, av det andra, kan vi komma till insikt om vår egen begränsade erfarenhet. Historicismen, i den bearbetade form som Gadamer's hermeneutik rymmer, strävar inte efter sanning (*episteme*) utan efter insikt, vishet (*phronesis*).

Historicism som post-modernitet

Den historicistiska grunderfarenheten, den begränsade förståelsehorisonten, har haft en avgörande betydelse inte bara för humanistiska vetenskaper men också för modern samhällsvetenskap, för sociologi och antropologi. Den rena fakta-förståelsen begränsas i det att fakta blott kan förstås som resultat av en historiskt eller kulturellt given erfarenhetshorisont. Fakta blir, som hos Weber, härefter allmer historiskt bundna till en värderingshorisont, med den fatala konsekvens för både den positivistiska och den historicistiska självförståelsen att splittringar hotar den vetenskapliga *communitas* inifrån: kvinnor har en annan erfarenhetshorisont än män, afro-amerikaner likaså. Som Henning Bech nyligen utvecklat, har det s k *differens-paradigmet* inom modern sociologi och *cultural studies* sitt egentliga upphov i den historicistiska horisontbegränsningens postulat (1999:67-68).

Liksom i fallet med positivismen hotar relativismen också att spräcka historicismen. Relativismen har fatala konsekvenser också i detta fall, ty hur är det möjligt att bryta sig ur den kulturella fångenskapen, det som Crone utvecklar så övertygande med hjälp av Platons klassiska dialog om grott-människorna. Postmodernismen, eller socialkonstruktivismen, är väl i grund och botten en sentida utpost av den historicistiska re-

aktionen på modernitetens tendens till att främja regelbundenheter på bekostnad av det avvikande, det individuella. I hyllandet av det extra-ordinära på bekostnad av det ordinära igenkänner vi i övrigt skuggan av Nietzsche. Den romantiska beslutsfilosofin hos Carl Schmitt, Martin Heidegger, och Ernst Jünger har också fått ett uppsving i det nu populära studiet av högeradikalismen (Bertilsson 1984, Dahl 1999). I Michel Foucaults och Jaques Derridas filosofi igenkänner vi också arvet från Nietzsche och Heidegger, tänkare som jag inte har kunnat behandla här, men vars ansatser utan tvekan har fått ett enastående genomslagskraft i uppgörelsen med "det moderna". Det är i detta sammanhang vi skall förstå Jürgen Habermas syrliga kommentar till sammansmältningen av anti- och postmodernitet (Habermas 1988). Därtill kommer ytterligare en tragisk konsekvens; när avvikelserna och uppbrottet blir det normala, förlorar det tragiskt nog sin sprängkraft; när diskurserna fångas in i den egna logiken och metodologiserar, riskerar de att utveckla sin egen dikterade normalitetsterror.

Sammanfattning och vidare spekulering

Positivism och historicism hamnar intressant nog trots påtagliga divergenser i samma dilemma. I bägge fallen göres vi medvetna om vår grotte-tillvaro: i vårt sökande efter sanning, efter universella lagar, efter det "rätta och det goda", tvingas vi medge att vår förståelse för alltid är bristfällig, att den blott är en skugga av det liv som vi själva lever. När vi rör oss i tid-rummet ändras följaktligen skuggan och vår kunskap om världen förändras. Men ingenstans står den riktiga och sanna kunskapen att finna.

I bägge fallen gäcker värderingsgrunderna och hotar att släppa loss relativism och irrationalism.

I fallet med positivism, i det rena sökandet efter fakta, går det inte att finna den slutliga uppsättning fakta som skall binda den myriad av fakta som vi redan besitter: Fakta förmeras, det finns alltid nya fakta att studera. I fallet med historicism, i jakten på förståelsens struktur, erfar vi ständigt nya erfarenheter och diskurser: ingen historisk erfarenhet är mer sann och riktig än någon annan, den "förstår" blott på ett annat sätt. Den "erfarenhet" som skulle ligga till grund för den nya tidens vetenskaper och som skulle bryta med den gamla idealismen och begreppsrealismen visade sig vara en trojansk häst: den släppte loss en myriad av discipliner, av fakta, av specialiteter och diskurser i en sig aldrig sinande flod. Vi, den moderna vetenskapens barn, drunknar i erfarenheter och fakta, och vi besitter inte längre auktoritativa verktyg att sortera och ordna. Samhälls- och kulturvetenskapen befinner sig i en parallell situation till den massmedialt förmedlade verkligheten: vi riskerar att drunkna i stormfloden av fakta, diskurser och *italesättelser*.

I en sådan situation är det inte märkligt att det uppstår rop på hjälp. Dessa rop kan vara av skilda slag, de kan vara av teoretiskt och av praktisk-etiskt slag. I det differens-teoretiska perspektiv som C. G. Heidegren anlägger på formeringen av de "moderna" vetenskaperna, och på filosofiens kunskapsteoretiska "deficit" som samordnare av vetenskapliga insikter, kan man skönja ansatsen till ett nytt integrationsperspektiv, nämligen ett kunskaps-sociologiskt sådant. Kunskaper formeras och konsolideras i discipliner av vilka en del visar sig mer "framgångsdugliga" än andra. Framgången består i att de förmår bearbeta sin vetenskapliga omgivning, sin yttre natur (!), och därmed göra sig till centrala beståndsdelar i den vetenskapskultur som de är med till att befästa. Na-

tionalekonomin har utan tvekan befast sin nödvändighet i vår moderna kulturkrets - på gott eller ont. Heidegrens integrationsperspektiv bär klart spåret från Karl Mannheims kunskapssociologi vidare, men det differensteoretiska perspektivet vätter också misstänksamt mot Niklas Luhmanns systemteori (ännu inte bearbetat i Heidegrens framställning). Discipliner kopplas då och då strukturellt till varandra, de genomgår perturbationer (retningar), och en del discipliner har större reflektionsförmåga än andra. Men vi vet inte från Heidegrens framställning om reflektionsgraden är avgörande för en disciplins överlevnadskapacitet: möjligen kan den vara ett hinder. Det systemteoretiska differentieringsperspektivet bearbetar värden kunskapsteoretiskt: ett värdeval kan begrundas inom ramen för en autopoetisk disciplin; nationalekonomi idag rymmer en lång rad begrundade värdeval!

Differentieringsperspektivet, i synnerhet det som förespråkas av Luhmann och hans anhängare, förblir ett "yttre" paradigm: det bearbetar kunskapsutvecklingen som en serie emergenta hän delser som i det långa loppet antar vissa strukturella drag. Kulturen antar i detta långsiktiga perspektiv drag av natur.

I Crones avhandling blir uppgörelsen med den moderna positivismen och historicismen av ett helt annat slag. Crone vänder tillbaka till den klassiska etiken, till Aristoteles och till Platons verk, till det hon kallar den klassiska samhällsvetenskapen. Inspirerad av den tysk-amerikanske politiske filosofen, Leo Strauss, söker hon i de klassiska texterna finna en väg ut ur vår grotte-tillvaro, vår historiska och kulturella fångenskap. Hon är inte främmande för att återuppräta talet och tanken om en "mänsklig natur" med universella drag, och sunt förnuft som utgångspunkt och slutpunkt för all kunskap. Crone ryggat inte heller

tillbaka för den kontroversiella insikten om värdet av en "dubbel sanning" så dan som den kom till uttryck i den antika filosofin: filosofins (och vetenskapens) sanning kan och skall aldrig översättas till politikens sanning, ty vi har här att göra med två skilda diskursiva univers. Vetenskapligt genererade sanningar har inte nödvändigtvis prioritet, ty de är, som också Gadamer påpekat, blott av ett annat slag. Men denna insikt om sannin gens kontingensstruktur leder inte hos Crone till en hopplös relativism utan till ett krav om att kontrahenter (lokutor och interlokutor) skall mötas i en förplik tigande dialog och i talet slipa sina respektive argument. Varje tidsepok, också den som förmedlas av den moderna samhälls- och kulturvetenskapliga ansaten, har sina fördomar i form av det värderingskomplex utifrån vilken verkligheten uppenbarar sig som verklig. I den kritiska dialogens form kan vi konfrontera våra fördomar och komma till insikt om tillvarons skuggbilder.

Den "diskursiva etik" som Crone förfäktar och som enligt henne redan fanns väl konsoliderad i den antika klassiska filosofin har en helt annan orientering ("rettedhed") än det kognitivistiska differensperspektiv som ligger i förlängningen av Heidegrens kunskapssociologiska perspektiv. Den diskursiva etiken syftar till inget mindre än att vi skall lära oss att kritiskt bearbeta våra fördomar, våra värderingsgrunder. Crone kommer följdaktligen att plädara för mindre sociologi, och mera etik som ett svar på de immanenta problem som modernitetens två övergripande kunskapsteoretiska strategier, positivism och historicism, resulterat i. Hon förespråkar (med Leo Strauss som hennes föregångare) en *politisk fenomenologi, en praktisk-etisk* (samhälls)vetenskap. En sådan vetenskap är i tal och handling riktad till det samhälle och den tid som den lever i. Den har ett

överordnat mål i sikte: att återställa värde-sfärens egen rationalitet.

Post-positivism och post-historicism

Jag har i stort återgivet några tankegångar i två inspirerande avhandlingar som plikten tvingat mig att ta del av. Med några egna tankar har jag bundet dessa två verk samman och föreslagit två distinkta teoretiska strategier vilka bäge, på skilda sätt, bearbetar det moderna kunskapsdilemmat. I det ena fallet skitseras en (yttre) kunskapsteoretisk utväg och en möjlighet för sociologin att systemteoretiskt överta den gamla filosofins integrationsstiftande roll. En sådan systemteoretisk ansats fusionerar natur och kultur, ty distinktionen är inte längre intressant. Det kan heller inte uteslutas att det differens- och systemteoretiska perspektivet på sikt kan vidareföra den positivistiska traditionen i en post-empiristisk epok! I det andra fallet skitseras ett (inre) praktisk-etiskt spårskifte: att i den klassiska filosofiska dialogen lära oss bearbeta vår egen natur, våra värderingar och fördomar, och att i tal och handling se dess möjligheter och begränsningar. De två tillfälliga avhandlingar som jag här refererar till förefaller då att ge uttryck för ett tvingande komplementärperspektiv: ett yttre kunskapsteoretiskt och ett inre praktisk-etiskt. Framtiden får dock utvisa om de två perspektiven som här skitserats som arvtagare till positivismen respektive historicismen har bärkraft.

Noter

1. En första version framfördes vid ett seminarium vid Århus Universitet, Filosofisk Fakultet, den 26 maj 1999. En senare version har lästs och kommenterats på ett ytterst värdefullt och kompetent sätt av Manni Crone och Thomas Söderquist. Jag hoppas att de igenkänner resultatet av deras kritik i

den text som nu föreligger och vill rikta ett stort tack till dem bägge.

2. *Trivium*, de tre vägarnas möte, står för det mest grundläggande, det triviala, och omfattar *grammatiken* (förmågan att använda språket korrekt), *retoriken* (förmågan att övertyga) samt *dialektiken* (förmågan att argumentera). *Ouadrivium* står för den tidens *overbygning* och omfattar aritmetik, geometri, astronomi och musik. (fr. Liedman, s 10-11). Min kollega, professorn i medicinsk historia vid Københavns Universitet, Thomas Söderquist, har vänligen påpekat att uppdelningen egentligen kan spåras till 1. årh f. Kr.

3. Thomas Söderquist har i sin läsning av en första version av detta manuskript reagerat på att humaniora skulle vara ett barn av det moderna projektet. Jag har tagit hans kritik till efterrättning i det att jag i inledningen har skitserat humanvetenskapens utvecklingslinjer som egentligen går tillbaka redan till renässanstänkarna och till "utvecklingstanken" som gör sig gällande inom alla vetenskaper från och med 1600-talet och framöver. Man kan också betrakta filologin som en "förmodern" vetenskap som bär fröet till senare tiders humanistiska discipliner.

4. Manni Crone har i sin läsning av detta manuskript reagerat på kontingens-tesen. Crone menar att det är väsentligt att här skilja mellan ett ontologiskt och ett epistemologiskt stadium. Den utbredda relativismen på det epistemologiska stadiet måste inte nödvändigtvis gälla den ontologiska ramen. Jag finner Crones anmärkning värdefull, då den nyanserar utsagan om verkligheten, både på det vetenskapliga planet och "common sense". Konstruktionen av verkligheten rymmer vissa "universaliala" som det vore utomordentligt dumt att betvivla, t ex "nu regnar det"!

5. Thomas Söderquist har i personlig korrespondens påpekat att den bästa bestämmningen av positivism står att finna i den polske filosofen Leszek Kolakowskis bok *Alienation of Reason*, en not som jag gärna vill vidarebefodra.

Referenser

- Bech, Henning 1999: *Fritidsverden, Studier i modernitet, mandighed, homoseksualitet, og senmodernitet*, København: Forlaget Sociologi.
- Bertilsson, Margareta 1984: "Decisionism", *Sociologisk Forskning*, no 2, årg 21: 33 -49.
- Crone, Manni 2000: *Etikkens genkomst: en udfordring for sociologien*, København: Sociologisk Institut.
- Dahl, Göran 1999: *Radical Conservatism and the Future of Politics*, London: Sage.
- The Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 3 and 4, London/New York: Macmillan Publishing Co.
- Goldthorpe, John 1999: „Sociologiens nutidige krise: hvordan undgår vi falsk pluralisme?“, *Dansk Sociologi*, Nr 4/10 årg, ss 41 - 52.
- Habermas, Jürgen 1988: *Nachmetaphysisches Denken*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heidegren, Carl-Göran 1999: *En filosofisk moderniseringsprocess*, Lund: Institutionen för Idé- och Lärdoms historia.
- Latour, Bruno 1988: *Science in Action. How to follow Scientists and Engineers Through Society*, Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Levine, Donald 1995: *Visions of the Sociological Tradition*, Chicago: Chicago University Press.
- Liedman, Sven-Eric 1998: *Mellan det triviala och det outsägliga, Blad ur humanioras historia*, Göteborg: Daidalos.
- MacIntyre, Alasdair 1981: *After Virtue*, London: Duckworth Press.
- Madsen, Allan 2000: *Dansk Sociologis turbulente historie* (manuskript under bearbetning, presenterat vid kolloquium, Sociologisk Institut, KU, juni 2000).
- McCloskey, D. N. 1986: *The Rhetoric of Economics*, Wisconsin, Md: University of Wisconsin Press.
- Savigny von, Carl Friedrich 1814: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*.
- Weber, Max 1977: *Vetenskap och politik*, (i översättning av Aino och Sten Andersson), Göteborg: Korpen.